

جان گرفتن‌ت‌ها برای «حکیم توس»

تصویری از علینقی خان وزیری

برگزاری کنسرت برای بازسازی آرامگاه فردوسی گروه‌اکستر مدرسه عالی موسیقی

- درباره مدرسه عالی موسیقی

ورود به بحث اصلی این گزارش، بدون دانستن درباره «مدرسه عالی موسیقی» – هر چند به اختصار – ممکن نیست. مدرسه عالی موسیقی یکی از نخستین مراکز آموزش موسیقی در ایران – بعد از «مدرسه موزیک» دارالفنون – بود که در سال ۱۳۰۲ خورشیدی توسط کلنل علینقی خان وزیری تأسیس شد. وزیری با وجود نظامی بودن، علاقه وافری به موسیقی و به‌ویژه تدریس و گسترش آن داشت. او علاوه بر تسلط بر موسیقی ایرانی، موسیقی کلاسیک و غربی را هم در فرانسه و آلمان آموخته بود و از آن به خوبی اطلاع داشت. کلنل وزیری را یکی از پیش‌گامان آموزش موسیقی با شیوه نوین در ایران می‌دانند. بسیاری از هنرمندان نامدار ادوار بعدی، از شاگردان وی بودند. وزیری در سال ۱۳۰۷ خورشیدی به ریاست «مدرسه دولتی موسیقی» (هنرستان عالی موسیقی) هم برگزیده شد. او در مدرسه عالی موسیقی، به مناسبت‌های گوناگون اقدام به برگزاری کنسرت می‌کرد. وزیری از طریق «کلوپ موزیکال» که آن را در سال ۱۳۰۴ خورشیدی تأسیس کرده بود، با برخی سیاستون مانند علی دشتی، «مدیر روزنامه «شفق سرخ»، که در انتشار اخبار مدرسه عالی موسیقی نقش داشتند، ارتباط پیدا کرد.

- گام نخست و شکست در اجرا

روز پنجم مهرماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی، علینقی خان وزیری طی یک آگهی در روزنامه «شفق سرخ» برپایی کنسرت را توسط مدرسه عالی موسیقی و در راستای تأمین بودجه مورد نیاز ساخت آرامگاه فردوسی اعلام کرد. در این آگهی آمده بود: «شب فردوسی / نظره به اینکه انجمن آثار ملی در ضمن اقدامات مستحسنة خود به بنای مقبره حکیم فردوسی توسی، آن اسرافیل

هادی دقیق» «پیدایی مفاهیم جدید در عصر قاجار،

عصر آشنایی‌های جدی ما با مدنیت و فرهنگ غربی، هم کلمات و تعبیرات تازه‌ای بر ذخیره وارگان زبان فارسی می‌افزود و هم مفاهیم کلمات و ترکیبات کهن را دستخوش تحول و دگرگونی می‌کرد.» این جمله ابتدایی کتاب «مشروطه ایرانی» ماشاء الله... آجودانی است.

یکی از این مفاهیم که آجودانی در کتابش به آن پرداخته، «مدارس جدید» است. این احساس نیاز به مدارس جدید در دوره قاجار، امیرکبیر قانون‌خواه ایران را به تأسیس دارالفنون برانگیخت. حتی مدت‌ها بعد و آنگاه که ناصرالدین شاه هنوز با فکر ترقی و تجدید به صورت کج‌دار و مریز همدلی می‌کرد، در فهرست کارهایی که انجام آن را به میرزا حسین خان سپهسالار ملقب به مشیرالدوله، صدراعظم وقت، وعده می‌داد، احداث مدارس جدید بود. با وجود این، آجودانی معتقد است که فکر ایجاد مدارس جدید و اندیشه تحول در شیوه آموزش، در ۱۰ سال آخر حکومت ناصرالدین شاه مجالی تازه یافت و گفت‌وگو درباره این تحول، به‌ویژه در جراید، روزبه‌روز در جامعه آن زمان گسترده‌تر می‌شد. مدارس جدید اما با ورود میرزا حسن تبریزی، طلبه جوان ملقب به رشده، مرحله‌ای جدید در تاریخ ایران می‌بینند.

- چه خبر از مدارس بیرجند؟

از آن زمان به بعد، مدارس جدید رفته رفته در سراسر ایران گسترده شدند. امروزه بنای خیلی از این مدارس در فهرست آثار ملی ثبت است و تأثیر فرهنگی که پراکنده‌اند، در هر منطقه مشهود است. یکی از این مدارس، «مدرسه «شوکتیه» در بیرجند است. بنای شوکتیه سال ۱۳۱۲ قمری (۱۲۶۹ خورشیدی) با گرابری حسینیه ساخته شد، اما سال ۱۲۸۲ خورشیدی به یکی از مدارس جدید ایران تبدیل شد. باید به این نکته هم توجه کرد که سال تأسیس مدرسه شوکتیه، پیش از صدور فرمان مشروطه (۱۲۸۵ خورشیدی) است، هنگامی که جنبش مشروطه هنوز پا نگرفته بود، اما دغدغه‌هاییش در ایران به مرور در حال شکل‌گیری بود. ضمن اینکه «انجمن مکاتبات ملیه ایران» که سال ۱۲۷۲ خورشیدی و سه سال پیش از مرگ ناصرالدین شاه تأسیس شده بود، در سال‌های ابتدایی دوره جانشین و پسرش، مظفرالدین شاه، به «انجمن معارف» تبدیل شد که هدف اصلی‌اش توسعه مدارس جدید در ایران بود. این انجمن

زبان فارسی و پدر شعر و سرود ملی اقدام واز عامه ملت

استمداد نموده. مدرسه عالی موسیقی که مروج شعر و موسیقی و ستایشگر استاید این فنون ذوقی است، خود را مکلف می‌داند که کمکی در این باب نموده و قدمی برای اجابت آن استمداد بردارد، لهذا مدرسه عالی موسیقی مصمم شده است عن قریب بزم نوایی (کنسرتی) به یاد آن استاد دژم‌سرا برپا نماید و آنچه را که از این مجلس روح پرور عاید صندوق مدرسه گردد هدیه و تسلیم انجمن آثار ملی برای آن مقصود قدسی و ملی بنماید. قسمت مهم قطعات این کنسرت از اشعار خود استاد توسی ترکیب شده است. رئیس مدرسه عالی موسیقی، علینقی وزیری، «برنامه ریزی برای اجرای این کنسرت در تهران، یک‌ماه‌ونیم بعد به نتیجه رسید. چرا؟ دقیقانمی‌دانیم، اما ممکن است دلیل این تأخیر، تمرین گروه برای ایجاد هماهنگی بوده باشد. قرار بود برنامه کنسرت روز یکشنبه، دهم آبان ماه سال ۱۳۰۴ خورشیدی،

بعدا کارکرد خود ش را از دست داد و به شورایی کم‌کارکرد بدل شد. مدرسه شوکتیه در خیابان منتظری ۳ شهر بیرجند قرار دارد. جایی حوالی کوچه پست قدیم و در همسایگی ارگ بهارستان متروکه و مخروبه، درست در ابتدای مسیر که امروز به عنوان گذر تاریخی بیرجند شناخته می‌شود و سرتاسرش پر از بناهای قدیمی و ثبت ملی شده است. این بنا اسفند ۱۳۵۶ با عنوان «حسینیه شوکتیه» در فهرست آثار ملی ایران قرار گرفته است. شوکتیه، امروز دوباره به حسینیه و تکیه تبدیل شده است و در آن مراسم مذهبی برگزار می‌شود و درس همیشه برای بازدید باز نیست. با وجود این، شوکتیه در روزگاری که مدرسه بود، تاریخی برای خراسان و ایران ساخت که اثرش با وجود درگذشت خیلی از دانش‌آموختگان آن، همچنان بر پهنه خراسان پیداست.

- خیرخواهی و دوراندیشی «شوکت‌الملک»

نخستین مدرسه سبک جدید منطقه قانئات به دست محمد ابراهیم خان علم، ملقب به شوکت‌الملک دوم، حاکم وقت منطقه و زیر نظر مستقیم او در بیرجند ایجاد و پس از آن در دیگر شهرهای جنوب خراسان هم احداث شد. محمد ابراهیم خان علم، پدر اسدالله... علم نخست وزیر و وزیر چند وزارتخانه دوره محمد رضا پهلوی است. مدرسه شوکتیه را ابتدا برادر بزرگ‌تر محمد ابراهیم خان، امیراسماعیل خان، برای برگزاری مراسم عزاداری ساخته بود، اما در سفر محمد ابراهیم خان به تهران و آشنایی او با مدارس جدید، فکر تأسیس مدرسه به سرا می‌افتد و بنای موقوفه برادرش را به مدرسه تبدیل می‌کند و موقوفاتی هم برای خرج و مخارج آن در نظر می‌گیرد. ضمن اینکه در همان سال‌ها معدل الدوله کاشی برای انجام امور مالیاتی به قانئات و سیستان اعزام می‌شود که مشوق شوکت‌الملک برای تأسیس مدرسه به سبک جدید در بیرجند است و حتی ردپایش را در انتخاب معلم‌های مدرسه هم می‌توان دید. با وجود این، تا مدت‌ها از

- معلمان و دانش‌آموزان

در مدرسه شوکتیه در کنار معلمان داخلی، از معلمان خارجی هم استفاده می‌شد که بیشتر آن‌ها هندی بودند. حقوق این معلم‌ها را هم از موقوفات پرداخت می‌کردند. بین نام‌های معلم‌های مدرسه شوکتیه هم می‌گرددیم، اسامی افرادی مثل کلنل علینقی وزیری... موسیقی‌دان ایرانی، و میرزا کریم رشديه، فرزند میرزا حسن رشده یه، ملقب به مفیدالملک، به چشم می‌خورد. بین دانش‌آموختگان مدرسه شوکتیه نیز

معلمان و دانش‌آموزان

مدرسه جدید شوکتیه استقبال نمی‌شود، اما رفته رفته اوضاع تغییر می‌کند و به دنبال تأیید علمای آن زمان بیرجند از جمله محمد هادی هادوی، دل‌ساکان شهر کویری ممالک محروسه ایران هم با مدرسه جدید صاف می‌شود و در کنار مدرسه ابتدایی پسرانه، دبیرستان هم راه می‌افتد.

ساعت ۱۷:۳۰ عصر، در محل تالار بزرگ مدرسه نظام

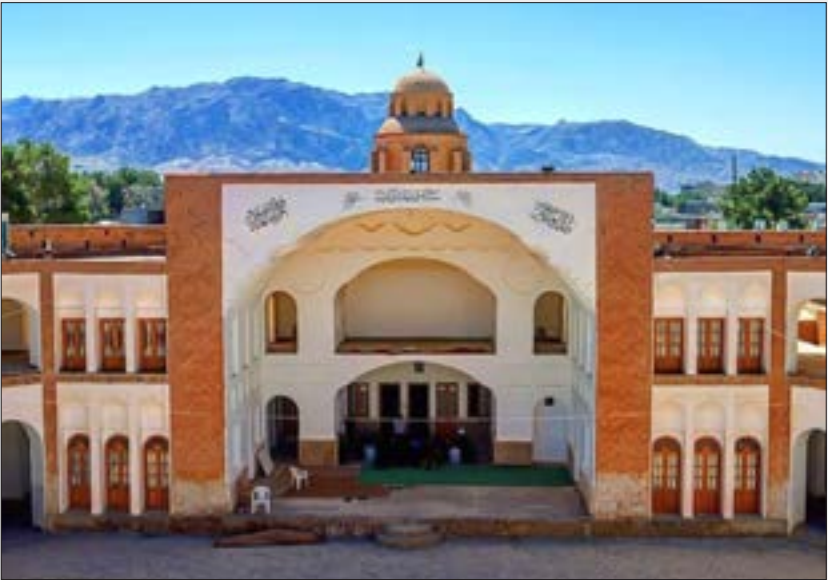
برگزار شود. مکان بلیت فروشی برای کنسرت هم، ابتدای خیابان لاله زار تهران، در محل دفتر مدرسه عالی موسیقی، ابتدای کوچه ادیب، تعیین شد. قیمت بلیت‌ها را بین یک تا پنج تومان (بر اساس مکان استقرار افراد) معین کرده بودند. با این حال، برنامه در تاریخ مقرر اجرا نشد. ظاهراً مدرسه نظام با وزیری همکاری خوبی نداشت یا شاید چنان‌که خود او در اعلان لغو کنسرت (در روزنامه شفق سرخ، مورخ ۱۰ آبان ۱۳۰۴ خورشیدی) آورده است «اشکالاتی که دفعتاً در محل کنسرت پیش آمده، مانع برگزاری این برنامه بوده است.

- اجرا نهایی می‌شود

با تلاش‌های کلنل وزیری و به کمک روابطی که در میان سیاست‌مداران داشت، بالاخره مشکل مکان برگزاری حل شد. مدرسه نظام اجازه داد کنسرت در محل تالار

درباره نخستین مدرسه نوین بیرجند

«شوکت‌الملک» و شکوهی که به «شوکتیه» بخشید

مدرسه جدید شوکتیه استقبال نمی‌شود، اما رفته رفته اوضاع تغییر می‌کند و به دنبال تأیید علمای آن زمان بیرجند از جمله محمد هادی هادوی، دل‌ساکان شهر کویری ممالک محروسه ایران هم با مدرسه جدید صاف می‌شود و در کنار مدرسه ابتدایی پسرانه، دبیرستان هم راه می‌افتد.

- معلمان و دانش‌آموزان

در مدرسه شوکتیه در کنار معلمان داخلی، از معلمان خارجی هم استفاده می‌شد که بیشتر آن‌ها هندی بودند. حقوق این معلم‌ها را هم از موقوفات پرداخت می‌کردند. بین نام‌های معلم‌های مدرسه شوکتیه هم می‌گرددیم، اسامی افرادی مثل کلنل علینقی وزیری... موسیقی‌دان ایرانی، و میرزا کریم رشديه، فرزند میرزا حسن رشده یه، ملقب به مفیدالملک، به چشم می‌خورد. بین دانش‌آموختگان مدرسه شوکتیه نیز

معلمان و دانش‌آموزان

مدرسه جدید شوکتیه استقبال نمی‌شود، اما رفته رفته اوضاع تغییر می‌کند و به دنبال تأیید علمای آن زمان بیرجند از جمله محمد هادی هادوی، دل‌ساکان شهر کویری ممالک محروسه ایران هم با مدرسه جدید صاف می‌شود و در کنار مدرسه ابتدایی پسرانه، دبیرستان هم راه می‌افتد.

درج خبر برگزاری کنسرت برای بازسازی آرامگاه فردوسی در روزنامه آفتاب شرق

گزارشی کاملاً انتقادی و از متن آن مشخص بود که نویسنده دل خوشی از کلنل وزیری ندارد، با این حال، در متن گزارش به جزئیاتی از برنامه اشاره شده بود که شاید نتوان در جای دیگری یافت: «تمام سالن و راه‌روهای اطراف با چراغ‌های الکتریک روشن و سن که محل توجه واردین بود با... قالیچه‌های بسیار عالی و چراغ‌های برق و گل‌های زیاد به طرز جالب توجهی تزئین شده بود. در قسمت جلو اغلب نمایندگان خارجه و وزاری مختار با خانم‌های محترمه‌شان و صاحب‌منصبان ارشد و آقایان وزرا و رؤسای ادارات و اعضای محترم انجمن آثار ملی جلوس نموده و جمعیت واردین همه انتظار شروع کنسرت و استماع الحان روح پرور موسیقی را که آقای علینقی خان وزیری... [وعده داده بودند، داشتند.]

زمین زده و به این وسیله عجله و شتابی که در استماع کنسرت داشتند، ابراز می‌نمودند.» برنامه با یک ساعت تأخیر، در ساعت ۶ بعد از ظهر آغاز شد و شروع آن هم با سخنرانی محمد علی فروغی، رئیس انجمن آثار ملی، بود که احتمالاً باعث خستگی جمع شد. چنین به نظر می‌رسد که با وجود استقبال فراوان، اجرای کنسرت نتوانست نظر خیلی از حاضران را جلب کند. این‌طور که نویسنده گزارش روزنامه «کوشش» می‌نویسد، در بخش نخست کنسرت، اروپایی‌ها، سفرا و حتی دکتر میلیسیو آمریکایی که مستشار مالیه دولت ایران بود، تالار را ترک کردند. اگر این گزارش صحیح و بدون اضافات باشد، احتمالاً باید سبکی که مرحوم وزیری برای کنسرت خود برگزیده بوده است، تلفیقی از سبک ایرانی و غربی بوده باشد که به مذاق برخی خوش نیامده است، به هر حال، کنسرت مدرسه عالی موسیقی، با اهتمام و تلاش مرحوم علینقی خان به پایان رسید و درآمد آن برای ساخت آرامگاه فردوسی در اختیار انجمن آثار ملی قرار گرفت.

محبوبی اردکانی در کتاب «تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران»، از چند مدرسه دیگر هم یاد می‌کند؛ «دارالفنون، مدرسه تبریز، مکتب مشیریه، مدرسه همایونی و مدرسه نظامیه تهران همه محل تحصیل فرزندان اعیان و اشراف و سرشناسان دستگاه دولتی بودند.» حال اینکه تحصیل در مدرسه شوکتیه برای

مردم عادی و از ابتدا رایگان بوده است و همین موضوع، اهمیت کار شوکت‌الملک را در روزگار قمر درعرب اواخر قاجار، آن هم در شهر کوچک و دور از مرکزی مثل بیرجند، دوچندان می‌کند. اف‌هیل، از رؤسای بانک شاهی بیرجند در سال ۱۲۹۲ خورشیدی، کتابی دارد به نام «نامه‌هایی از قهستان»، این کتاب را محمد حسن گنجی، بنیان‌گذار دانش نوین جغرافیا در ایران که از قضا تحصیلات مقدماتی‌اش را هم در همین مدرسه شوکتیه گذرانده، ترجمه کرده است. اف‌هیل در این کتاب آورده است: «برای حضور در آخرین روز سال تحصیلی، دعوت نامه‌ای کنیی از مدیر مدرسه شوکتیه دریافت کردیم [...] پسر نایب‌الحکومه شانه‌به‌شانه پسر نوکرش یا فرزند یک دکان دار قرار گرفته بودند. در اینجا بچه‌ها هیچ میلی بابت آموزش خود نمی‌پردازند و بعضی از فقیرترین آن‌ها لباس و غذای مجانی هم از مدرسه دریافت می‌کنند.»

- سرانجام کار «شوکت‌الملک»

شوکت‌الملک بعد‌ها مدرسی هم در قائن و دیگر نقاط جنوب خراسان تأسیس و در نهایت بین سال‌های ۱۳۱۶ تا ۱۳۲۳ خورشیدی به تدریج اداره آن‌ها را به اداره فرهنگ واگذار کرد. دلیل چنین تصمیمی، فشار آن اداره و شاید دخالت در امور این مدارس بوده است؛ بلایی که پیش‌تر یقه کمال‌الملک را هم گرفته بود و او هم برای استقلال مدرسه صنایع مستظرفه با دولت به مشکل خورده و عطای چنین دولتی را به لقایش بخشیده و راهی حسین آباد نیشابور شده بود. با این تفاسیر، موضوع یکنواخت شدن مدارس که مطرح شد، شوکت‌الملک مدرسه را واگذار کرد. از آن پس درآمد موقوفات شوکتی به ساخت یک بیمارستان و لوله‌کشی آب آشامیدنی بیرجند اختصاص یافت. این‌ها تنها برکات شوکتیه برای بیرجند نیستند؛ تقریباً از همین دوره بود که سازمان فرهنگ بیرجند گسترش یافت و حتی فرهنگ سیستان و بلوچستان را هم اداره می‌کرد. در نتیجه، این مدارس منشأ تحولات فرهنگی بزرگی در منطقه جنوب خراسان و حتی سیستان شدند.

تاریخ و هویت

